

PRIMEDBA

N É M E T H I S T V Á N

Könyvbemutató volt a Körben. Nehezen szántam rá magam, hogy elmenjek, az utóbbi időben otthonülővé váltam, az évek meg minden, most mégis elmentem, talán elsősorban nem is a szerző iránti tiszteletből, mint inkább azért, hogy ezáltal, a megjelenéssel jómagam is lerójam a kegyeletet azok emléke előtt, akik a vak gyűlölet és a bosszú áldozataivá váltak a második világháború végén. Mert róluk ad hírt a bemutatásra kerülő könyv. Egy bácskai falu magyar lakosságának a kálváriájáról, kiirtásáról. Amiről ötven éven át itt megpisszenni se volt szabad. Utolért az utcán egy szószátyár ismerősöm, aki sietett tudomásomra hozni, hogy ő már ismeri a szóban forgó könyv tartalmát, neki semmi újat nem mond, a benne föltárt dolgokat régtől fogva tudja, mégpedig első kézből, a poklok túlélő haverjaitól. Közlésében vagy talán csak abban, ahogy ezt közölte velem, a hangjában volt valami fölháborító, egyenesen vérlázító. Nem is álltam meg, hogy azon nyomban ne vágjak vissza: hogy te hallottál azokról a szörnyű eseményekről, az egy dolog, az viszont egészen más minőség, hogy a könyv szerzője összegyűjtötte, megírta és megjelentette a te általad is sokszor hallott, de mind ez ideig mindnyájunk által elhallgatott büntettek krónikáját. Persze, válaszolta, „ez minőségi különbség”, de az is „minőségi különbség”, hogy ma már kockázat nélkül ki lehet adni ilyen tartalmú könyvet. Aztán egész úton erről vitatkoztunk, s meglehetősen fölpaprikázva érkeztem meg a Körbe, a könyvbemutató színhelyére.

Már jócskán összeverődtek, az ülőhelyek java részét elfoglalták, itt, úgy látszik, lesz közönség, állapítottam meg magamban, pedig gyérülő könyvbemutatóink nemigen látogatottak, hallom másoktól, mert jómagam egyre ritkábban fáradok el ilyen rendezvényekre. Tudom, annak idején a meghirdetett időpontot leginkább megtoldták még negyed vagy fél órával, a rendezőség idegesen és szégyenkezve ki-be szaladgált, hátha beterelehet, becsalogathat még valakit az utolsó pillanatban az utcáról, de közönséget kötéllel se lehetett fogni; ha nem vezényelték volna ki valamelyik iskola egy-két osztályát, pangott és kongott a terem, feszengett a meghívott vendég, a szerző pironkodott, és mentegezőzött a rendezőség. Ezúttal minden jel szerint lesz közönség, megtöltjük a termet zsúfolásig, máris szoros a hely, nyújtogatom a nyakam, kiket látok az ismerősök, barátok, az íróársak közül, hát nem nagyon akadnak, különösen az utóbbiak maradtak távol. A terem végében most veszem észre a hasonló rendezvényekről elmaradhatatlan cserkészcsapatot, rajtuk kívül egy szál fiatal sincs jelen, egyetlen középiskolás korút nem tudok felfedezni a csupa ősz meg kopasz fejek erdejében, úgy látszik, a fiatalokat nem érdekli a „téma”, kivéve a kivezényelt cserkészeket.

Ők meg vihognak, cincognak, hangoskodnak, mint afféle fiatalok, tulajdonképpen azok is, fiatalok, sőt, ahogy jobban szemügyre veszem őket, serdülő korúaknak mondhatók, akik nemcsak hogy nem sokat hallhattak az itt ma este szőnyegre kerülő eseményekről, de akiket nem is nagyon érdekelheti, mik történtek a nagyapáik korában, jöllehet a szervezetük gondot fordít arra, hogy megismerjék a gyökereiket, múltjukat, erősödjön azonosságtudatuk, nemzettudatuk. Viselkedésük elárulja, hogy kényszerből vannak itt, azért, mert a csapatparancsnokuk kivezényelte őket, mint hallom, minden hasonló rendezvényre, hogy demonstrálják: vannak, léteznek, működnek. Jelenlétük afféle dekorációként hat, persze ha már itt vannak, ragadhat rájuk valami s az még mindig jobb, ha együtt vannak a felnőttek társaságában, mint hogy kint lődörögnének az utcákon vagy valami, gyanús házibulikon múltatná az idejüket.

Hét óra után öt perccel bevonul a Kör vezetősége, maga előtt terelve egy jelentéktelen külsejű, kirívóan divatjamúlt öltözetű idős férfit, aki ijesztően vastag szemüvege mögül zavartan pislog szertesztét, feszélyezetten bólogat és mosolyog jobbra-balra, mint aki máris hálás és meghatódott azért, hogy ilyen szép számban megjelentünk. De miután helyet

foglal az asztalnál, s leveszi szemüvegét, hogy megtörölje, egy egészen új arc, mondhatnám jellem, mutatkozik meg személyében: határozott és magabiztos, bátran állja a közönség fürkésző, feszült kíváncsiságtól átítatott tekintetét, valahogy olyan, egész lényéből az árad, mint aki igazának s ártatlanságának szilárd tudatában várja a bíró fejvesztő ítéletét.

A hátam mögött, a terem végében a sihederek nyugtalankodnak, nem is csoda, szinte már teljesen a falhoz szorítjuk őket, nagyon szoros a hely, szinte egy tűt se lehetne leejteni, a Kör vezetősége igazán meg lehet elégedve. Talán épp ezen fölbuzdulva, a meghívott vendég, a bemutatásra kerülő könyv szerzője feje felett, mint egy lebegő, otromba korona, megjelenik a közismert kartondoboz-persely, amely arra hivatott, hogy magába fogadja a Kör támogatására szánt önkéntes adományokat. A Kör „jópofa” pénztárosa természetesen figyelmeztetésnek szánta a perselyfelmutatást, néhányan mégis felmordulnak, valaki oda kiáltja: „Gyuszikám, ne ezzel kezdjük, jó?!” „Igazad van, de hát csak úgy . . .” – heherész a perselykezelő, s egy lendületes mozdulattal a dobozt az asztal közepére teszi, pont a szerző elé, elbarikádozva vele a vendéget; így a hátsó sorokból, ahol jómagam is szorongok, már csak a feje búbja látható. Vagy még az se; a feje felett függő körte fényét a fényesre suvickolt tar koponya ugyanis tükörként veri vissza.

Megmagyarázhatatlan okok miatt és teljesen indokolatlanul (talán bevett szokásból) vártak még vagy tíz percet, majd a Kör elnöke üdvözölte a vendégeket és a megjelenteket, néhány szóban ismertette az est programját, amit különben a bejáratnál mindenki megkapott, majd felkérte a szerzőt, ismertesse, mondja el, hogyan született meg egyedülálló s máris rendhagyónak mondható könyve.

A szerző ültéből fölemelkedett, s a házigazda felé fordulva megszólalt: „Rendkívül nehéz feladat elé állítottak itt engem ma este.” Minden szem reá szegeződött. Ez innen, a hátsó sorokból is „látható” volt; érezhető abból a feszült figyelemből, amely betöltötte a termet. Hiszen a cserkészcsapatot leszámítva azért jöttünk el mindnyájan, hogy meghallgassuk, hogyan született meg az a könyv, amelynek a megjelenését ötven éve hiába vártuk. Ki az az ember, aki sokunk helyett, tehát az úgynevezett hivatottak, írók, újságírók helyett megkísérelte kimondani azt, amit a hatalom a közelmúltig minden eszközzel igyekezett az egész világgal elfelejtetni.

Most döbbsentem rá, ezen a könyvbemutatón, ezen az estén, hogy ez majdnem sikerült is a gyilkosoknak, illetve azoknak, akik a szörnyűségnek eltitkolásával cinkosságot vállaltak a gonosztettek elkövetőivel.

Mert ahogy araszoltunk előre az időben, bizony egyre inkább lankadni kezdett a hallgatóság figyelme. Persze ez más hasonló rendezvényeken is tapasztalható, de itt, ahol – már a műsor alatt kiderült – a közönség zöme az egykori áldozatok rokonaiból, hozzátartozóiból, vagy a meghurcoltak túlélőiből tevődött össze, nem kerülhet sor olyasmire, ami a figyelmet már-már bosszantóan megosztja. Előbb csak feszengeni kezdtek néhányan, nyikorgatták maguk alatt a széket, fölöslégesen sokat krahácsolnak, olyan is akadt, aki már az első tíz percben elhagyta a termet, hangosan, elnyújtva ásítottak, a fegyelemre nevelt cserkészcsapat röhögcsélt, mindezen megütközve már én sem az előadást követtem, hanem azon kezdtem magamban morfondírozni, valójában mi is ama mondásnak, már-már szent fogadalomnak a valódi értelme, mely szerint a bűnösöknek megbocsátunk, de a gonosztetteket nem szabad elfelejteni? Vagy úgy vagyunk ezzel itt mindnyájan, legalábbis a jelenlevők zöme, mindazok, akik most izegnek-mozognak a helyükön, puszognak, ásítognak, krákognak, mint ama szószátyár ismerősöm: annyiszor hallottuk ezeket a történeteket, hogy egy kicsit unjuk már őket, belefásultunk, s hogy most végre annyi évtized után a nyilvánosság előtt is föltárhatjuk, kimondhatjuk, saját magunk számára se hatnak többé a döbbenet erejével, a kegyeletadás méltóságával, az elégtételszerzés torokfojtogató üdvösségével. Hogy azok, akik eddig, mind ez ideig egy hétpecsétes titok őrzői voltak, most a titkot őrző pecsét váratlan feltörése után mintha egy súlyos tehertételtől szabadultak volna meg hirtelen, egy rájuk nehezedő súlyos tehertől, s most egyszerűen föllélegeztek: végre levethetik gýaszukat! Végre eltemethetik és most már el is feledhetik halottaikat.

Pedig nem egészen így volt, még akkor sem, ha a hallgatóság figyelme az előadás vége felé már annyira megoszlott és fellazult, hogy az egész terem hangulata inkább hasonlított egy vidám, zsongó társalgóra, mintsem egy fölöttébb komoly rendezvényre. Mert miután jó másfél óra elteltével (kissé csakugyan hosszúra nyúlt az előadás) befejeződött a műsor hivatalos része, az első sorokból fölemelkedett egy idős asszony, aki pusztán megjelenésével, egyetlen figyelmet s fegyelmet parancsoló intésével, mint az Úr a háborgó tengert, lecsillapította a már jócskán

türelmét vesztett hallgatóságot. Úgy állt meg a közönség felé fordulva, mint akinek mindenki számára múlhatatlanul fontos bejelenténivalója van. Tartásában, tekintetében szelíd fegyelmében volt valami magával ragadó, már-már lenyűgöző: aki így tud megállni az emberek előtt, annak valóban fontos közölnivalója van. Talán épp egy ítélet kihirdetése. Ez az ítélet azonban nem lesz lesújtó, az asszony szelíd, türelmes mosolya nem ezt sugallja. Valahogy mégis a szorongás uralkodott el rajtunk. Talán megróni készül bennünket az előadás alatt tanúsított nem éppen ide illő viselkedésünk miatt?

– Tizenegy éves voltam – kezdte nyugodt hangon –, amikor elüldöztek bennünket a falunkból. Jobban mondva elhajtottak, mint a barmokat. Azokat, akiknek megkegyelmeztek. Gyerekeket, időseket, nőket. Édesapámat a szemem láttára gyilkolták meg. Nem megölték, hanem meggyilkolták, lemészárolták. Nem részletezem hogyan, a kifejezés önmagában is sejteti.

Egész este hasonló történeteket hallottunk a könyv szerzőjétől, aki hallomásból, összegyűjtött adatok alapján írta meg „véres krónikáját”, most azonban a szemtanúk, a túlélők egyike szólalt meg. S ez valahogy egyszeriben a delej erejével hatott ránk. A zömök, gömbölyded asszonszónásznak már az első mondata szíven ütött bennünket: „Tizenegy éves voltam, amikor elüldöztek bennünket a falunkból.” Ezt mondta, nyugodt hangon, ő maga is a megtettesült nyugalom volt, de ami talán mindnyájunk számára ennél is megkapóbb, az a mondataiból s az arcáról sugárzó derű volt. Persze nem a hétköznapi jókedv derűje volt ez, hanem a napfényben fürdő folyóké, erdőké, hegyeké és völgyeké, a tavaszi rétek derűje. Azoké, akik legyőzték a bűnt, a sötétséget, a véglegesnek tűnő téli fagyokat, akik legyőztek minden szenvedést és megaláztatást, azoké, akiknek volt erejük kiűzni a szívékből a bosszúvágyat. Talán épp ennek az erőnek a derűje áradt belőle és szavaiból. Ennek a varázslatnak a titkát persze senki se tudta ott megfejteni, viszont az hallható volt, hogy míg ő beszélt, a terem végében még a cserkészcsapat se pisszent meg. És ami csakugyan ritkán fordul elő hasonló rendezvényeken, alkalmakkor, története végét szinte már az egész terem állva hallgatta. S az egészben az volt a meglepő, hogy észre se vettük, mikor álltunk fel. Nem hogy jobban halljuk; az egyenesített fel bennünket, amit mondott.

– Évtizedek múltán – folytatta, s ezt már a hátsó sorokban a cserkészek is állva, az egész terem pedig visszafojtott lélegzettel hallgatta –, egy csütörtöki napon, épp hetipiac volt, a véres események után először tértem vissza a szülőfalumba. Még aznap megtudtam, hogy ez volt egyben az utolsó hazalátogatásom is.

(Még remegett bennünk az imént átélt izgalom vagy fölháborodás: a lógor, ahová a falu életben maradt, életben hagyott lakosságát deportálták, egyik betegesen kegyetlen őre, a tizenegy éves kislányt, hősnőnket, rajtakapta, amint a ház kertjében, ahová „beszállásolták” őket, a hó alól, a fagyos földből egy szem, kintfelejtett burgonyát kapart ki, hogy az éhségét csillapítsa vele. Az őr abban a pillanatban termett ott, amikor a zsákmányt, az egy szem krumplit a kislány már a markában szorongatta, de a kaparás helye, a sárral elkeveredett hó világosan mutatta, honnan került kezébe a „bűnjel”).

Az őr a nyakánál fogva, jéghideg, csontos ujjjaival ragadta meg a halálra rémült kislányt.

– Tudod-e, mit csináltál? [Mint a vízfolyás, úgy beszélt magyarul; nem igaz, hogy az édesanyja nem magyar volt.]

– Nem tudom – válaszolta a kislány.

– Nem tudod? Majd én megmondom: megdézsmáltad a népvagyont! Ezt a „népvagyont” még a kitelepített németek hagyták itt maguk után; a krumplit ugyan fölszedték, de mindig visszamaradt valami, ezt „böngészték” a táborlakók, hogy éhségüket csillapítsák.

– Ezért most – mondta az őr – két óra hosszát fogsz állni a pincében.

Ez az enyhébb büntetések közé tartozott; nem is számított volna annak, ha a pincét nem öntötte volna el a víz; ebbe állították bele az áldozatot, a térdig érő dermesztően hideg vízbe, két óra hosszára, akár egy szem, a fagyos földből kikapart krumpliért is, ötéves kortól fölfelé . . .)

– Csütörtök volt, hetipiac – folytatta az asszony –, s mert a községházán volt dolgom, át kellett magamat törnöm a tér sűrű forgatagán. Úgy éreztem magam, mint akit meztelenre vetkőztettek, s ezer kíváncsi szempár kísér a vesztőhelyre. Valójában föl se tűntem senkinek. Alig hiszem, hogy bárki is fölismert volna. Tizenegy évesként hajtottak el innen, s közben több mint negyven esztendő múlt el. A községházán, az anyakönyvi hivatalban egy nálamnál jóval idősebb, nyugdíj előtt álló tisztviselő fogadott. Előadtam jövelelem célját.

– Mikor vesztette el az édesapját? – kérdezte az idős anyakönyvvezető.

– Ezerkilencszáznegyvennégy november 3-án.

Rámnézett, tetőtől talpig végigmért.

– Nálunk halt meg az édesapja?

– Igen.

Tett-vett az asztalán, borostyánszipkáját odaütögette a hamutartó pereméhez. Hümmögött.

– Maga magyar? – nézett rám újból.

– Az vagyok.

– Az édesapja is az volt?

– Igen.

Megint hümmögött egy darabig, de látszott rajta, nem azért, mert másutt jár a gondolata, inkább talán ilyen hümmögős természetű lehetett.

– Szóval magyar? – kérdezte újból, de úgy, mint aki ennek semmi különösebb jelentőséget nem tulajdonít.

– Igen, magyar vagyok.

– Mikor is történt a haláleset?

Megismételtem.

– Egy kicsit bajos lesz – mondta, de úgy, olyan hangon, mint aki maga sem egészen biztos a dolgában. – Mert azok az anyakönyvek . . . no de azért vagyunk itt, hogy utánanézzünk, nem igaz? – Kedélyeskedett, majd barátságosan rámosolygott: – Még ebben a hónapban. Aztán . . . elég volt. Elég volt itt penészedni negyven éven át. Megyünk le a Tiszára . . .

Nem lehetett benne semmi előre megfontolt gonosz szándék, amikor a Tiszát említette, mégis belémnyilallt valami, valami a hátam közepébe, egyenesen a gerincembe, s szerettem volna kifordulni az irodájából. A Tiszán úsztatták le apám fölkoncolt holttestét . . .

Épp akkor kínált meg hellyel az öregúr. Talán az utolsó pillanatban: előbb megfogózkodtam, majd leroskadtam a székre.

Ő nehézkesen föltápáskodott, s fürkészni kezdte a polcon a csíkos gerincű, nagy anyakönyveket. Örömeben szinte fölkiáltott:

– Aha, megvan, mégiscsak szerencséje lesz.

Kihúzott egyet, ledobta maga elé az asztalra.

– A megboldogult tehát kilencszázhármás születésű . . .

– Igen.

– Hogy mondta: Vastag József?

– Jónás. Vastag Jónás.

– Igen, itt van, máris megvan! – lelkesedett már-már a saját ügyességén, hogy a könyvet épp ott ütötte fel, ahol Vastag Jónás neve állt.
 – Tehát: Vastag Jónás, született ezerkilencszázhárom május 9-én, apja neve Ágoston, anyja neve Verona . . .

– Igen, ő az.

– De! – vezette az ujját az elsárgult árkuslapon, majd megütközve rám emelte tekintetét: – De az „út végén” nincs semmi *primedba*!

Azt, hogy az „út végén” erősebben megnyomta, mintha valaminek a lényegét szerette volna kifejezni, jóllehet azonnal világossá vált előttem, miről van szó. Az „út végén”, azaz az elhalálzási rovatban semmi bejegyzés, vagy ahogy az anyakönyvvezető kifejezte magát, eléggé szokatlan módon – *primedba* (megjegyzés).

Az egész beszélgetés szerb nyelven folyt, ez a kifejezés, a *primedba* mégis idegenül hatott, mintha a szerb szavak közé valahonnan hirtelen egy ismeretlen nyelv szava tolakodott volna. Mégsem ebből származott, hogy végül is dolgavégezetlenül hagytam el az irodát.

Mínthogy apám halálának a nyomát a nagykönyvben az anyakönyvvezető a legjobb akarata ellenére sem találta meg, mínthogy a kivégzett, lemészárolt áldozatok nevét sehova se jegyezték be, az öregúr, mint hasonló esetekben általában, azt tanácsolta, nyilvánítsa édesapámat a család megholtá, miután ő, az anyakönyvvezető készségesen kiállítja részünkre apánk halotti levelét. Hiszen ezt kötelessége is lesz megtenni. De addig – tárta szét a karját –, nem tehetünk semmit. Hiszen az anyakönyv szerint Vastag Jónás még életben van, az elhalálzási rovat üresen áll, minden *primedba* nélkül.

Néha az ember akarata ellenére megbocsáthatatlanul udvariatlan tud lenni, miként én is ott szülőfalum anyakönyvi hivatalában, azzal a csakugyan kedves, udvarias, szolgálatkész, nyugdíjazása előtt álló tisztviselővel. Mert fölálltam, s köszönet s köszönés nélkül kifordultam az irodából. Jobban mondvá kitámolyogtam.

Soha nem érzett keserűség szorongatta a torkomat: itt gyilkolták le édesapámat, épp ennek a községházának az udvarán, itt, ezen az ezerszer átkozott helyen, ötven méterre az anyakönyvektől, mégse volt elegendő negyven esztendő, hogy bevezessék abba a rohadt nagykönyvbe: meghalt (kivégezték) ezerkilencszáznegyvennégy november 3-án. Az elhalálzási rovat még ma is üresen áll – *primedba* nélkül. Nem is tudom, hogy törtem át magam a piaci sokadalmon, csak arra emlékszem, hogy

egy hozzám hasonló korú asszony szegődött mellém, s megkérdezte, segíthet-e?

– Miért? – néztem rá.

– Látom, hogy . . .

– Nem, nem, köszönöm, nincs semmi bajom.

– Nagyon sápadt, meg olyan . . . gondoltam.

– Meghalt az apám – mondtam, csak hogy lerázzam magamról a jóasszonyt.

De ő nem tágitott.

– Hány éves volt az édesapja? – kérdezte, s belémkarolt.

– Negyvenegy.

Az asszony hirtelen eleresztette a karomat, mint aki rádöbben: ez fejben nem egészen tiszta.

– Hát nem most veszted el szegényt? – lassította le a lépteit, mint aki le akar maradni tőlem.

– Nem, dehog, még negyvennégyben, de most tudtam meg, hogy mégsem.

Ez már túl sok lehetett számára, legyintve otthagyt. Még hallottam, hogy félhangosan méltatlankodik: – Mik vannak, mik vannak! . . .

Ezzel be is fejezte a történetet, de egy percig még állva maradt, körülhordta rajtunk fájdalomtól átítatott szelíd tekintetét, mint aki vérző sebére tőlünk várna gyógyírt.

Viszont a hallgatóság mozgolódni, puszogni és szedelőzködni kezdett, jöllehet a rendezőség még be sem jelentette az előadás végét, s amikor ezt végre megtette, már csak azok maradtak a teremben, akik megvásárolták a bemutatott könyvet, hogy dedikáltassák a szerzővel.

Volt az estnek egy komikus mozzanata is, amikor a Kör szeleburdiságra hajlamos pénztárnoka fölnyitotta a kartondoboz-perselyt, hogy kirázza belőle az est szokatlanul népes közönségének önkéntes adományát. De hiába rázta, mindössze egy papír ötös hullott ki belőle. A gyűrt bankjegyet meglobogtatta az emberek feje felett:

– Ez még a főlszolgáló zsíros kenyér árát se futja!

Mire szószátyár ismerősöm szavajárásával élve, kitört a röhej. A főlszolgálásra szánt zsíros kenyeret a hozzá való borocskával már csak néhányan vártuk meg.